ḳu'l-vâżıḥât fî şerḥi'l-Bâḳıyâti'ṣ-ṣâliḥât fî bürûzi'l-ümmehât (İżâḥu'l-meʿânî'z-zâhirât ve'l-ifṣâḥ bi-ḥaḳâ'iḳi'l-ʿibârât fî şerḥi'l-kelimâti'l-Bâḳıyâti'ṣ-ṣâliḥât). Eser daha çok *Şerḥu'l-Bâḳıyâti'ṣ-ṣâliḥât* adıyla bilinir (nşr. Muhammed b. Azzûz, Beyrut 2003). **5.** *el-Ġurer min kelâmi seyyidi'l-beşer* (Ezher Ktp., nr. 1/238). *Muḫtaṣar min Kitâbi'l-Ġurer min kelâmi seyyidi'l-beşer* adıyla ihtisar edilmiştir (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Hadis, Arabî, nr. 1581). **6.** *en-Nücem min kelâmi seyyidi'l-ʿArab ve'l-ʿAcem.* Kudâî'nin *Şihâbü'l-aḫbâr*'ına bazı hadisler ve hikmetli sözlerin ilâvesiyle oluşturulan ve on bölümden meydana gelen eserin sonuncu bölümü müstakil bir cilt olarak Hz. Peygamber'den nakledilen dualara ayrılmıştır (Kahire 1302). Ebû Saîd Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî eseri şerhetmiş (*Keşfü'ẓ-ẓunûn,* II, 1930), Radıyyüddin es-Sâgānî *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ fî tebyîni'l-ġalaṭ* adlı kitabında (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kādî, Beyrut 1405/1985) *en-Nücem*'de mevcut, uydurma olduğunu ileri sürdüğü on dört rivayete yer vermiştir (s. 39-41). **7.** *el-Kevkebü'd-dürrî fi'l-ḥadîşi'n-nebevî* (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 23183-B, nr. 386- Hadis, Arabî). **8.** *el-Kevkebü'd-dürrî el-müstaḫrec min kelâmi'n-nebiyyi'l-ʿArabî (Muḥammed el-Muṣṭafâ). en-Nücem*'den sonra yazılan eserde (*Keşfü'ẓ-ẓunûn,* II, 1523) on hadis kitabından derlenen rivayetler alfabetik sırayla kaydedilmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1512; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1051, 1055; Burdur İl Halk Ktp., nr. 825; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Hadis, nr. 386). **9.** *Mecâlisü'l-mecâlis.* Tasavvufun esaslarına dairdir (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 342). **10.** *Naẓm fi'd-difâʿ ʿan fikri'l-imâm Ebî Ḥâmid el-Ġazzâlî.* Müellif yetmiş beyitlik bu kasidesinde Gazzâlî'yi savunmuştur. Kasideyi özel bir kütüphanedeki nüshasına dayanarak Hayât Kâre'nin yayımladığı söylenmektedir (Uklîşî, neşredenin girişi, s. 29). **11.** *Tefsîrü'l-Fâtiḥa* (*Tefsîrü'l-ʿulûm ve'l-meʿânî el-müstevdeʿa fî sebʿi'l-meşânî;* nşr. Ahmed Muhammed el-Cündî, Beyrut 2010). **12.** *İġāsetü'l-lehfân fî tefsîri'l-emlâk ve'l-cân* (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 73-Tal'at). Uklîşî'ye ayrıca *el-Baḥrü'l-mezîd fi'l-mevżûʿât, Şifâ'ü'ẓ-ẓam'ân fî fażli'l-Ḳur'ân* ve birkaç ciltten meydana geldiği belirtilen hadise dair *Żiyâ'ü'l-evliyâ', Muʿaşşerâtühû fi'z-zühd* gibi eserler nisbet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Uklîşî, *Tefsîrü'l-Fâtiḥa* (nşr. Ahmed Muhammed el-Cündî), Beyrut 2010, neşredenin girişi, s. 9-30; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. Alfred Bel – M. Ben Şeneb), Cezayir 1920, s. 74-76; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâ'*, XX, 358; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müẕheb,* I, 246-247; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* V, 321; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât,* I, 392; Makkarî, *Nefḥu'ṭ-ṭîb,* II, 513, 598-600; *Keşfü'ẓ-ẓunûn,* I, 171, 186, 218; II, 988, 1032, 1050, 1523, 1930; *Hediyyetü'l-ʿârifîn,* I, 85; *İżâḥu'l-meknûn,* II, 316; Brockelmann, *GAL,* I, 456-457; *Suppl.,* I, 633; Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn,* I, 310; İhsan Abbas, *Aḫbâr ve terâcim Endelüsiyye: Müstaḫrece min Muʿcemi's-sefer,* Beyrut 1405/1985, s. 24-25; Nâtık Sâlih Matlûb, "el-Uḳlîşî, Ebü'l-ʿAbbâs et-Tücîbî Aḥmed b. Meʿad", *Mv.AÜ,* II, 260-265.

CEMAL AĞIRMAN

UKRAYNA

Doğu Avrupa'da ülke.

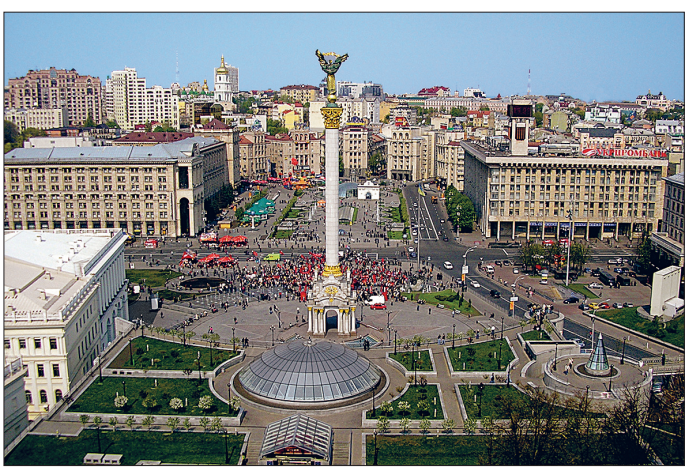
I. FİZİKÎ ve BEŞERÎ COĞRAFYA
II. TARİH
III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Kuzeydoğu ve doğuda Rusya Federasyonu, güneybatıda Moldova ve Romanya, batıda Macaristan, Slovakya ve Polonya, kuzeyde Belarus'la (Beyaz Rusya) komşu olan, güneyde Karadeniz ve Azak denizi üzerinde 3783 kilometrelik bir kıyı şeridine sahip bulunan Ukrayna kapladığı alan bakımından Rusya'dan sonra Avrupa'nın ikinci büyük ülkesidir. Yüzölçümü 603.628 km², nüfusu 46 milyondur (2010 tah.). Başşehri Kiev (2010 tahminlerine göre 2.698.000), nüfusu 1 milyonu aşan diğer şehirleri Harkov (1.630.000), Dinipropetrovsk (1.190.000), Odessa (1.127.000) ve Donetsk'tir (1.121.000).

I. FİZİKÎ ve BEŞERÎ COĞRAFYA

Topraklarının % 95 gibi önemli bir kesimi düzlüklerden oluşan Ukrayna'nın büyük bölümünü Doğu Avrupa düzlükleri kaplar. Kuzeydoğusunda Orta Rusya platosunun bir uzantısı yer alır. Yay biçiminde uzanan Karpat sıradağları ülkenin batısına sokulur. Karpatlar dışında en önemli dağlık kesimi Kırım'ın güneyindeki dağlık yöredir. Kuzeybatısında Beyaz Rusya sınırında Pripet ırmağı çevresinde geniş Pripet bataklıklarının yayıldığı ülkenin büyük bölümünde çok sert olmayan kara iklimi hüküm sürer. Güney ve güneybatı kesimlerinde bozkır, Kırım yarımadasının güneyinde ise Akdeniz iklimi görülür. Sıcaklık ortalamaları ocak ayında kuzeyde -8°, güneyde 4° arasında, temmuzda kuzeyde 18°, güneyde 24° arasında oynar. Bu iklim şartlarına uygun biçimde ülkenin kuzey ve kuzeybatısında ılıman bölgelerin yaprak döken ormanları, güney ve güneybatısında bozkırlar vardır. Orman-bozkır bölgesinde yayılış gösteren verimli kara topraklar (çernezyomlar) ülkenin başlıca toprak örtüsünü teşkil eder. Ukrayna akarsu potansiyeli bakımından zengin bir ülkedir. En önemli akarsuyu Karadeniz'e dökülen, üzerinde hidroelektrik santraller ve göletler bulunan Dinyeper nehridir. Tuna'nın kollarından Tisa ve Prut ırmakları ile Pripet (Dinyeper'in kolu), Dinyester ve Yujni Bug (Güney Bug) ırmakları Karadeniz havzasına aittir. Batı Ukrayna, Baltık ve Karadeniz havzalarına su gönderen hat üzerindedir. Bu bölgeden doğan Buğ ırmağı (Vistül'ün kolu) Baltık denizine, Donets ırmağı (Rusya'daki Don nehrinin kolu) Azak denizine dökülür.

24 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazanmasından sonra Ukrayna'nın nüfusu sürekli azalma ve yaşlanma eğilimi göstermektedir. 1989 sayımında 51.452.000 olan ülke nüfusu 2001 sayımında 48.457.000'e, 2010 yılı tahmini nüfusu ise 46 milyona inmiştir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye yetmiş altı kişidir. Nüfusun büyük bölümü doğudaki Donets kömür havzasıyla

Ukrayna'nın başşehri Kiev'den bir görünüş

(Donbas) Dinyester yayında ve zengin bir tarım bölgesi olan orman bozkır kuşağında toplanmıştır. Nüfusun % 68'i şehirlerde, % 32'si kırsal kesimde yaşar. Slav etnik grubuna mensup bulunan ve Küçük Ruslar olarak da bilinen Ukraynalılar'ın ülke nüfusuna oranı 1989'da % 72,2 iken 2001 de % 77,8'e yükselmiş, aynı dönemde ülkedeki Rus nüfus oranı 22,1'den 17,3'e gerilemiştir. Öteki azınlık toplulukları arasında Beyaz Ruslar, Moldovalılar, Bulgarlar, Polonyalılar ve Kırım Tatarları yer alır. Resmî dil Ukraynaca'dır. Nüfusun yaklaşık % 72'si Ortodoks hıristiyan, % 15,8'i Katolik hıristiyan, % 2,4'ü Protestan'dır. Geriye kalan kısımda müslüman azınlığı oluşturan Kırım Tatarları, Dinyeper nehrinin batısında yaşayan Roman Katolikler ve Rus Ortodoks Ukraynalılar bulunur.

Ukrayna ekonomisinde tarım ve sanayi en önemli sektörleri teşkil eder. Ülke topraklarının yaklaşık % 55'i ekilebilir arazi niteliğindedir. Ukrayna'nın büyük bölümü tahıl tarımına elverişli, çernezyom adı verilen kara topraklarla kaplıdır. Sovyetler Birliği döneminde burası ülkenin "ekmek sepeti" diye nitelendirilmekteydi. Tarımda makine kullanımı yaygındır. Başlıca tarım ürünlerini buğday, mısır, şeker pancarı, ay çiçeği, patates ve sebzeler oluşturur. Ülke çapında yaklaşık 8000 kolektif çiftlikle (kolhoz) 1700 civarında devlet çiftliği (solhoz) vardır. Tarımın yanında hayvancılık da (sığır ve domuz) önemli paya sahiptir. Ukrayna'da en zengin yer altı kaynakları kömür (Donets havzası), demir (Kriyov-Rog), manganez (Nikopol), petrol ve doğal gazdır. Ancak petrol ve doğal gaz ihtiyacının önemli kısmı Rusya'dan ithal edilir. Ülkede ayrıca kaya tuzu, cıva, grafit, titanyum, boksit ve fosforit yatakları vardır. Demir ve maden kömürü bakımından zengin olduğundan demir çelik sanayii, ayrıca kimya ve gıda sanayii gelişmiştir. Elektrik üretiminde termik ve nükleer santrallerin payı fazladır. Ağır sanayi tesisleri Donets ve Dinyeper vadisinde toplanmıştır. Ülkede metalurji araçları, dizel lokomotifler, televizyon ve traktör üreten fabrikalar vardır. Suni gübre, sülfirik asit ve şeker fabrikaları ekonomide önemli yer tutar. Ukrayna'da ekonomik zenginlik olarak turizm gelişme göstermektedir. Elverişli iklim şartları sebebiyle Kırım'ın güney sahillerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği döneminde turistik tesisler inşa edilerek (özellikle Yalta ve Kefe kıyıları) burası Sovyet ileri gelenlerinin turistik kıyısı halini almıştı, bu durum günümüzde de devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Faik Sabri Duran, *Büyük Devletler Komşu Hükümetler,* İstanbul 1938, s. 373; Besim Darkot, *Avrupa Coğrafyası,* İstanbul 1969, s. 104; İbrahim Güner – Mustafa Ertürk, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası,* Ankara 2005, s. 134-136; H. J. de Blij – P. O. Muller, *Geography: Realms, Regions and Concepts,* New York 2006, s. 96-97; Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası,* İstanbul 2009, s. 130-131; http://www.temha.net/cografya/siyasi/devletler/ukrayna.htm 2010; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html 2010; http://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine 2010; http://ukrcensus.gov.ua/2010.

HALİL KURT

II. TARİH

Ortaçağ'da genel karakterini kazanan Ukrayna tarihini Kiyef/Kiev Prensliği, Litvanya-Lehistan ve Rus-Osmanlı hâkimiyeti, Kazaklar ve Hatmanlık Devleti, XIX. yüzyıl millî ve kültürel uyanışı ve ulusal Ukrayna Devleti'nin doğuşu gibi farklı dönemlere ayırmak mümkündür. Kelime itibariyle "serhad, sınır bölgesi" anlamına gelen Ukrayna'nın geçmişte burada var olmuş bütün devlet ve toplulukların ortak tarihinin ülkesi ve halkının da bunların karışımından meydana geldiğini ileri sürmek tarihsel verilere ters düşmez.

Ukrayna coğrafyasının ilk sakinleri Kimmerler, İskitler ve Sarmatlar'dır. II. yüzyıla kadar süren Sarmat egemenliğine Alman asıllı Gotlar son verdi. 375'te Ukrayna'yı istilâ eden Hunlar, Got egemenliğini ortadan kaldırdı. Hun istilâsının yol açtığı Kavimler göçü sebebiyle boşalan Ukrayna arazisi V. yüzyılda Türk asıllı İdil Bulgarları, VI. yüzyılda Avarlar tarafından ele geçirildi. Ukrayna üzerinde bu şekilde başlayan Türk kavimleri etkisi VII-XIII. yüzyıllar arasında Hazarlar, Peçenekler, Uzlar (Tork) ve Kumanlar'la devam etti. Orta Dinyeper, Pripet nehri, Karpat dağları ve Vistül nehri sahaları eski Slavlar'ın ana yurdu olarak kabul edildi (Kurat, s. 4). Siyasî birliğe sahip olamayan Slavlar'ın büyük kısmı VIII. yüzyılın başlarında Hazar Hakanlığı'nın egemenliği altına girdi. Ukrayna'nın erken tarihi, Varegler tarafından kurulan ve 1240'ta Tatarlar tarafından yıkılan Kiyef Prensliği ile bağlantılıdır. Kiyef Prensliği'nin "Kiy, Koy, Kay" varyantlı bir Türk kabilesince oluşturulduğu, ilk knezlerin "kagan" unvanı taşıdığı, merkezleri Kiyef'in de bunların adına dayandığı ileri sürülür. Kiyef, Altın Orda Hanlığı'nın işgali sırasında Minkirman / Mankirman şeklinde anılıyordu; XVI. yüzyıl başlarında bazı Osmanlı belgelerinde bu adlandırmaya rastlanır. Doğudaki bölgeler Tatar hâkimiyeti altına girerken batı kısımları nisbeten bu ağır baskıya tahammül edebilmiştir. Kiyef Prensliği'nin dağılmasından sonra değişik yerlerde farklı prenslerin (knez) hüküm sürdüğü bir döneme girildi. Ukrayna knezliklerinin en önemlisi olan Galiçya lie (Haliç) Wlademir (Lodomerya) arasında meydana gelen birleşik prenslik 1323'te Litvanya tarafından zaptedildi, Galiçya ise 1352'de Polonya'nın eline geçti.

Litvanya ve Lehistan'ın iç ve dış etkenlerle başlattıkları birleşme sürecinin ürünü olan Krevo Birliği (1385) Ukrayna için bir dönüm noktası teşkil etti. Bu dönemde Litvanya ve Ukrayna, Leh soylu sınıfı (Szlachta) egemenliğinde Katolik inancı doğrultusunda yeni bir muhtevaya dönüştürüldü (*Omeljan Pritsak Armağanı,* trc. Fikrettin Yavuz, s. 85). Birliğin hâkimiyeti, XV. yüzyılın başlarından itibaren güneye doğru hızlı bir yayılma göstererek Karadeniz'e ulaştı. Litvanya Dükalığı'nı Lehistan içinde eritip gerçek bir birliktelik oluşturan Lublin İttihadı'nın kurulmasının ardından (1569) uygulanan yoğun asimilasyon politikaları, Ukrayna'nın ulusal tepkisini temsil edecek olan Kazaklar'ın tarih sahnesine çıkmasında etken oldu. Bu birliktelikten sonra Polonya soyluları, Ukrayna topraklarının tarımsal potansiyeline göz dikerek bölgenin Ortodoks ahalisi üzerinde Katolikliğin zorla yayılmasına yöneldiler. Ukrayna bu baskılara karşı verdiği mücadeleden Kiyef Akademisi'nin kuruluşu, Ortodoks kilise hiyerarşisinin tekrar ihdası (1620) gibi gelişmelerle millî ve dinî açıdan daha bilinçlenmiş olarak çıktı ve Ukraynalılık fikri kök salmaya başladı (Rhode, s. 242-243).

Lehistan cumhurunun (Rzeczpospolita) Ukrayna topraklarını Kırım Tatarları'nın akınlarına karşı korumaktan âciz kalması bölgedeki halkı savunma önlemlerine yöneltti. Askerî bir örgütlenme içinde Kazaklar'ın, başlarındaki "hatman" adı verilen seçilmiş önderleriyle XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir güç faktörü şeklinde ortaya çıkması böyle gerçekleşti. Bunlar Lehistan-Rusya ve Osmanlı devletlerinden oluşan üç komşu güçle zorlu bir mücadele içine girdiler. Kazaklar, Leh soylu sınıfının (Szlachta) sosyal ve dinî baskıları sebebiyle pek çok defa ayaklandılar; bazan da sınır bölgelerinde kendi hâkimiyet alanlarını kurmak isteyen büyük soyluların (magnat) ihtiraslarına vasıta oldular. İlk önemli Kazak hatmanlarından Vişnevetskinin (Dmytro Vyshnevetsky), Dinyeper (Özü nehri) üzerindeki Çağlayanlar (Porog) böl-